

Κριτική περιοδικῶν

«...ποῖόν σε ἔπος φύγεν
ἔρκος ὀδόντων».

Ἡ «νέο-συντηρητική» οικονομική σκέψη στήν Ἑλλάδα:

ΕΠΙΚΕΝΤΡΑ (τεύχη 16, 18)

Ἡ ἀντιμετώπιση του οικονομικοῦ προβλήματος τῆς χώρας τῶν Κ. Κόλμερ, Ν. Τσώρη καί Κ. Χριστίδη, ἔκδοση Κέντρου Πολιτικῆς Ἑρεῦνης καί Ἐπιμορφώσεως.

Τό Κέντρο Πολιτικῆς Ἑρεῦνης καί Ἐπιμορφώσεως, μέ τό περιοδικό «Ἐπίκεντρα» πού ἐκδίδει καί μέ ἄλλες δημοσιεύσεις καί ἐκδηλώσεις, φιλοδοξεῖ νά συμβάλει στή διαμόρφωση μιᾶς συστηματικῆς πολιτικῆς καί οικονομικῆς σκέψης στό χώρο τῆς δεξιᾶς στήν Ἑλλάδα. Στίς δημοσιεύσεις δίνεται μεγαλύτερη ἔμφαση στήν «ἐπιμόρφωση» παρά στήν πρωτογενή ἔρευνα, ἐπομένως ἡ λειτουργία τοῦ περιοδικοῦ εἶναι περισσότερο ἰδεολογική παρά ἐπιστημονική. Δέν παρουσιάζουμε ἐδῶ συνολικά τό περιοδικό Ἐπίκεντρα. Ἀναφερόμαστε μόνο σέ ἓνα ἀφιέρωμα στό τ. 16, σέ ἓνα ἄρθρο (τοῦ Κ. Χριστίδη) στό τ. 18 καί σέ ἓνα διδλίο, ἔκδοση τοῦ ΚΠΕΕ. Τά κείμενα αὐτά ἀσχολοῦνται μέ πτυχές «νέο-συντηρητικῆς» οικονομικῆς σκέψης, πού ἔχει ἀναπτυχθεῖ κυρίως στήν Ἀμερική καί στή Βρετανία καί ἔχει εἰσαχθεῖ στήν Ἑλλάδα κυρίως ἀπό τούς συνεργάτες τοῦ ΚΠΕΕ.

Οἱ συνεργάτες τοῦ ΚΠΕΕ δέν ἔχουν ἀγνοήσει τή μελέτη τῆς ἑλληνικῆς οικονομίας. Ὁ Ν. Τσώρης ἔχει κάνει πολύ σημαντικές οικονομετρικές μελέτες καί ὁ Κ. Κόλμερ εἶναι ἀπό τούς πιά ἐνημερωμένους οικονομικούς δημοσιογράφους. Ἀλλά ἡ προσπάθεια πού γίνεται, σά κείμενα πού κρίνουμε, νά χωρέσουν τά ἑλληνικά προβλήματα σά ἀγγλικά καί ἀμερικανικά διαγνωστικά καί θεραπευτικά καλούπια εἶναι ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένα, ἰδιαίτερα ὅταν τά καλούπια αὐτά εἶναι τά ἴδια τόσο ἀπλουστευτικά καί συχνά ἀντιφατικά.

Στίς δημοσιεύσεις τοῦ ΚΠΕΕ ἡ ἐπιχειρηματολογία ἀναπτύσσεται σέ τρία επίπεδα. Πρώτο μέ πολύ γενικά ἐπιχειρήματα ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ καπιταλισμός ὑπερτερεῖ τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπό ὀλική καί ἠθική ἀποψη (Κεφ. Α' τοῦ διδλίου, ἄρθρα Κ. Χριστίδη σά Ἐπίκεντρα τ. 16 καί τ. 18). Ἐπαναλαμβάνονται τά παμπάλαια καί πολυσηζητημένα περί ἀτομικῆς ἐλευθερίας, κινήτρων κ.ἄ., χωρίς οἱ συγγραφεῖς νά αἰσθάνονται τήν ἀνάγκη νά ἀπαντήσουν στίς σοβαρές κριτικές αὐ-

τῆς τῆς ἐπιχειρηματολογίας, πού ἐδῶ καί ἑκατόν πενήντα χρόνια ἔχουν μεταθέσει τή συζήτηση σέ πιά συγκεκριμένα ζητήματα.

Ἀναφέρονται ὅμως στή συγκριτική οικονομική ἐπίδοση τοῦ καπιταλισμοῦ καί τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ στή μεταπολεμική περίοδο γιά νά δείξουν πόσο μεγαλύτερη εὐημερία ἔφερε ὁ καπιταλισμός. Μπορεῖ νά ἔχουν δίκιο, τουλάχιστο γιά τίς ἀναπτυνγμένες χώρες καί γιά τή συγκεκριμένη περίοδο. Ἡ μεταπολεμική ἀνάπτυξη συντελέστηκε ὅμως κάτω ἀπό τήν πίεση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἀκριδῶς μέ ἐκείνη τή σοσιαλδημοκρατική, κενυσιανή πολιτική πού ἡ νεο-συντηρητική σχολή καί τό ΚΠΕΕ ἐπικρίνουν καί θέλουν νά ἀντικαταστήσουν. Πέρα ἀπό αὐτό, ἡ ἐλεύθερη ἀγορά πού πρεσβεύουν ἔχει ἤδη συρρικνωθεῖ μέσα ἀπό τίς δικές τῆς διαδικασίες πού ἐπιφέρουν τή συγκέντρωση τοῦ κεφαλαίου μέ ἀποτέλεσμα ὅλο καί μεγαλύτερο μέρος τῆς οικονομικῆς ζωῆς νά ἐντάσσεται στίς ἱεραρχίες τῶν ἐπιχειρήσεων καί ὅλο καί μικρότερο στίς ἀγορές. Ἡ ἴδια ἡ νεο-κλασική οικονομική θεωρία, σέ πολλές παραλλαγές καί ἀπό πολλές ἀπόψεις μᾶς προειδοποιεῖ πόσο ἐλαττωματική μπορεῖ νά εἶναι ἡ λειτουργία τῆς ἀγορᾶς ὅχι μόνο ἐπειδή ὑπάρχουν ἀγαθά πού εἶναι ἀπό τή φύση τους «δημόσια» (πού τό ἀναγνωρίζουν, παρεμπιπτόντως, οἱ συγγραφεῖς) ἀλλά καί ὅταν μερικοί τομεῖς εἶναι ἀτελῶς συναγωνιστικοί (π.χ. θεωρία τοῦ «δεύτερου καλύτερου») ἢ ὅταν ἡ ζήτηση μπορεῖ νά ἐκδηλωθεῖ μόνο μέ τήν προσφορά χρήματος (π.χ. ἡ «ὑπόθεση τῆς διπλῆς προσαρμογῆς» τοῦ Clower, πού ἴσως εἶναι πιά πιστή στή νεοκλασική σκέψη ἀπό ὅ,τι ὁ Κένυς). Αὐτά τά προβλήματα πού ἀνακύπτουν μέσα ἀπό τό ἴδιο τό θεωρητικό ὑπόδειγμα τῆς δράσης τῶν ἀνεξάρτητων ἀτόμων δέ φαίνονται νά ἀπασχολοῦν τούς συνεργάτες τοῦ ΚΠΕΕ στή θεωρητική τους ὑπεράσπιση τῆς ἀπόλυτα ἐλεύθερης ἀγορᾶς.

Σέ ἓνα δεύτερο ἐπίπεδο ὑπάρχουν

τοποθετήσεις πάνω σε γενικά ζητήματα οικονομικής πολιτικής στον σημερινό καπιταλισμό, ιδιαίτερα για τον πληθωρισμό και για το μέγεθος του δημόσιου τομέα. Για τον πληθωρισμό ο Κ. Κόλμερ μεταφέρει αυτούσια αλλά σε γενικές γραμμές τη μονεταριστική θεωρία. "Όπως κάθε θεωρία που κάποια στιγμή αποκτάει κύρος δ μονεταρισμός υποστηρίζει μερικές αλήθειες: ότι η προσφορά του χρήματος άσκει ισχυρή επίδραση στις τιμές, και ότι ένας σίγουρος τρόπος να μειωθούν οι τιμές είναι να περικοπεί ή προσφορά χρήματος. Πολύ λίγοι διαφωνούν με αυτή τη θέση. Οι μονεταριστές παραμελούν όμως άλλους παράγοντες όπως την επίδραση της προσφοράς χρήματος στις ποσότητες που παράγονται ή την επίδραση της διάρθρωσης της βιομηχανίας στη συμπεριφορά των τιμών. Το μεγάλο πρόβλημα των καπιταλιστικών οικονομιών σήμερα δεν είναι ο πληθωρισμός αλλά ο στασιμοπληθωρισμός δηλαδή το ότι έχει αλλάξει η σχέση ανάμεσα στον πληθωρισμό και στην παραγωγή αγαθών. Ο κ. Κόλμερ γράφει δολόκληρο άρθρο για τον πληθωρισμό χωρίς την παραμικρή νύξη ότι δρισκόμαστε ήδη σε ύφεση ή όποια θά ένταθεί άφορητα με την άπλή θεραπεία που προτείνει. Η πείρα της Χιλής και της Βρετανίας μέχρι σήμερα μάς δείχνουν πόσο περισσότερο η προσφορά χρήματος συμπίπτει την άπασχόληση όλων των παραγωγικών συντελεστών παρά τίς τιμές. Όυτε προτείνεται ποιάς μηχανισμός στην Έλλάδα θά «μεταφέρει» τό άποτέλεσμα στις τιμές, ζήτημα που έχει άπασχολήσει κατά κόρον τούς Άγγλους μονεταριστές χωρίς πειστική λύση. Καί καμιά έγρύση δέν ύπάρχει ότι στην επόμενι φάση, την άνάκαμψη, δέν θά άναζωπυρωθεί ό πληθωρισμός.

Γιά όλα αυτά τά προβλήματα ύπάρχει ή άίσιοδοξία ότι ή άγορά, άν λειτουργήσει ελεύθερα, μπορεί νά άναδιαρθρώσει την οικονομία για νά αυξηθεί ή παραγωγικότητα και νά δημιουργηθούν νέες ύλικές δάσεις για την άνάπτυξη. Καί δέβαια μπορεί νά τό κάνει μακροπρόθεσμα, αλλά κανένας δέν ξέρει σε ποιά βαθμό, με τί κοινωνικό κόστος, με τί σπατάλη, και τί πολιτικές προϋποθέσεις (δλ. Χιλή). Η κρίση που χαρακτηρίζει την άναδιάρθρωση άποκλειστικά μέσω της άγοράς μπορεί νά είναι πολύ έντονότερη άπ'

όσο μπορεί νά άντέξει μιά πολιτισμένη κοινωνία.

Άλλά και οι περιορισμοί στη λειτουργία της άγοράς έντοπίζονται μονόπλευρα στά έργατικά συνδικάτα και στη διόγκωση του δημόσιου τομέα, με έμφαση στά ελληνικά κείμενα, στο δεύτερο. Ο δημόσιος τομέας είναι πράγματι λιγότερο παραγωγικός από τον ιδιωτικό κατά κανόνα, αλλά όχι πάντα. Σημασία έχουν οι συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις παραγωγής σε κάθε δραστηριότητα (παράδειγμα τό Έθνικό Σύστημα Ύγείας στην Άγγλία). Πιο σημαντικό λάθος όμως είναι ότι οι δημόσιες δαπάνες άντιμετωπίζονται σά νά δημιουργούν μονάχα ζήτηση, και ύποτιμάται ή σημασία τους για ή δημιουργία ύλικών προϋποθέσεων που προάγουν την παραγωγικότητα του ιδιωτικού τομέα.

Τρίτο έλλειπο είναι ή διάγνωση και οι προτάσεις για την ελληνική οικονομία (άρθρο Ν. Τώρη, κεφ. 3-8 του διδίου). Έδώ ύπάρχουν πολλές επί μέρους αλήθειες, αλλά οι παραλείψεις άλλωθώνουν την όλική είκόνα. Σωστά έπισημαίνουν οι συγγραφείς την άνάπτυξη της παραοικονομίας και τίς έπιπτώσεις της, ή διόγκωση της άπασχόλησης στο δημόσιο σε τομείς που δέ χρειάζεται και ή μηδαμινή παραγωγικότητα, την άνιση κατανομή της φορολογίας σε βάρος των παραγωγικών τομέων, τον άντιβιομηχανικό προσανατολισμό των έμπορικών τραπεζών, ή μεγάλη σημασία του έλλείμματος στο ίσοζύγιο πληρωμών, τίς διαρθρωτικές άδυναμίες της οικονομίας και ιδιαίτερα τό μεγάλο είδικό βάρος του τομέα των κατασκευών. Πώς δημιουργήθηκαν όμως αυτά τά φαινόμενα; Τά κείμενα δέν έντοπίζουν άλλους παράγοντες έκτός από ή «φιλελεύθερη κεύνσιανή» πολιτική, που τόνωνε την ενεργό ζήτηση. Η βασική θέση είναι ότι μέχρι πρόσφατα λειτουργούσε καλά αυτή ή πολιτική αλλά έφτασε στά όριά της και πρέπει νά άντικατασταθεί από μέτρα που τόνώνουν άμεσα την προσφορά. Είναι παράδοξο νά χαρακτηρίζεται ως μοντέλο «ένεργου ζήτησης» ό τρόπος της άνάπτυξης της ελληνικής οικονομίας σά νά έμοιαζε με την άνάπτυξη «κρατών προνοίας» ή των «βιομηχανικών στρατιωτικών συμπελεγμάτων» των άναπτυγμένων χωρών, που και γι' αυτές άκόμα ό χαρακτηρισμός είναι άμφίβολος.

Φυσικά ή οικονομική πολιτική είχε και στοιχεία ενεργού ζήτησης, ιδιαίτερα στά άντικυκλικά μέτρα, και πράγματι αυξήθηκαν άναλογικά οι δημόσιες δαπάνες (λιγότερο πάντως από την ύπόλοιπη Δ. Εύρώπη). Τά μεγάλα όμως διαρθρωτικά προβλήματα της οικονομίας γεννήθηκαν κυρίως με ή λειτουργία της άγοράς που επέβαλε μιά στρεβλή άνάπτυξη σε πολλές λιγότερο άναπτυγμένες χώρες. Αυτά που σήμερα έντοπίζουν οι νεο-συντηρητικοί μας τά έχουν έντοπίσει από καιρό, από άλλη θεωρητική άφετηρία και σε πιο όλοκληρωμένη άνάλυση, οι θεωρίες της έξάρτησης. Οι κατασκευές μας, που δέν έχουν καμιά σχέση με τά οικιστικά προγράμματα της βρετανικής αυτοδιοίκησης, άναπτύχθηκαν δυσανάλογα όχι χάρη στην κρατική πολιτική, αλλά χάρη στη διάρθρωση των εύκαιριών κέρδους και στην κατανομή των άποταμειύσεων. Η άναπτυξιακή πολιτική ήδη από τό Ν. 2687/53 παρείχε κίνητρα στις ιδιωτικές «παραγωγικές» επενδύσεις, από την «πλευρά της προσφοράς», που θά τά ζήλευαν και οι πιο θερμοί ύποστηρικτές του κ. Ρήγκαν ή της κ. Θάτσερ και άν οι επενδύσεις δέν είχαν τό επιθυμητό ύψος και διάρθρωση σίγουρα δέν εύθύνεται κάποια κεύνσιανή έμφαση στη δημοσιονομική πολιτική. Η προσφορά αγαθών είναι «άνελαστική» όχι επειδή έχουμε φτάσει σε κάποια πληρη άπασχόληση των πόρων μας αλλά επειδή λείπουν οι επενδύσεις σε μερικούς κρίσιμους κλάδους, ενώ δέν έχουν λείψει τά κεφάλαια. Η ύποδάθμιση του περιβάλλοντος, που άναφέρουν ως πρόβλημα οι συγγραφείς, προέρχεται από τό πολύ μικρό ποσοστό κοινωνικών δαπανών σε μιά άνάπτυξη που στηρίχτηκε στην έλαχιστοποίηση του ιδιωτικού κόστους σε βάρος του κοινωνικού. Καί τό ίσοζύγιο πληρωμών δέν πάσχει μόνο από τό συνολικό ύψος του είσοδήματος σε σχέση με τίς παραγωγικές μας δυνατότητες, αλλά, μεταξύ των άλλων, και από ή διάρθρωση της κατανάλωσης, που περιέχει μεγάλο ποσοστό είσαγομένων ειδών πολυτελείας και που θά βελτιώνονταν με μιά πιο ίση κατανομή.

Η οικονομική πολιτική δέν έκανε δέβαια πολλά για νά διορθώσει αυτά τά προβλήματα και πολλές φορές τά έκανε πιο έντονα. Καί όλοι συμφωνούν ότι ή «πλευρά της προσφοράς» πάσχει στην

Ελλάδα από κακή διάρθρωση και χαμηλή παραγωγικότητα. Ἀλλά δὲ στηρίζεται οὐθενὰ τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ δυνάμεις ἢς ἀγορᾶς θὰ ξεπεράσουν τὶς διαρθρωτικές ἀδυναμίες, ἀρκεῖ νὰ συρρικνωθεῖ ὁ ὅλος τοῦ κράτους. Μερικά ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα μέτρα πού προτείνει τὸ ΚΠΕΕ πρέπει νὰ δοκιμαστούν, ὅπως τὰ Grants ἢ τὶς βιομηχανικές ἐπενδύσεις ἢ μερικές χρονολογικές μεταρρυθμίσεις. Ἄλλα, πως τὸ «νὰ ἐνθαρρυνθεῖ» ἢ ἵδρυση 0-20 μεγάλων βιομηχανικῶν συγκροτημάτων, εἶναι περισσότερο εὐχές παρὰ ἱστοτάσεις πολιτικής, ὅταν δὲν ἀναγνωρίζεται ὅτι στὴ σημερινή συγκυρία μονάχα ἡ ἐκτενὴ συμμετοχὴ τοῦ δημοσίου θὰ μποροῦσαν νὰ ὑλοποιηθοῦν. Τὰ γενικά ἢμως συμπεράσματα, πού ταυτίζουν τὴν ὥνωση τῆς προσφοράς ἀποκλειστικά μὲ τὴν αὐξηση τῶν παροχῶν πρὸς τοὺς ἰδιώτες ἐπιχειρηματίες εἶναι ἀστήρικτα καὶ πυχνὰ ἀντιφατικά. Παράδειγμα ἡ πρότασις «Ἄν χρειάζεται νὰ περιορισθεῖ ἡ ζήτηση γιὰ λόγους συγκρατήσεως τοῦ ἐλαϊμματος στὸ ἰσοζύγιο, αὐτὸ πρέπει νὰ γίνει, μὲ ὑποκατάσταση εἰσαγωγῶν, διαμέσου τοῦ ἀγοραίου» συστήματος τῶν τιμῶν καὶ τοῦ ἐλέγχου τῶν εἰσοδημάτων» (ὑπογράμμιση δική μας). Ἀγορὰ μὲν γιὰ τίς τιμές, ἔλεγχος δὲ γιὰ τὰ «εἰσοδήματα» (δηλαδὴ τοὺς μισθοὺς καὶ ἡμερομίσθια). Ὅσο γιὰ τὴν ὑποκατάσταση εἰσαγωγῶν εἶναι ἀγνωστο πῶς θὰ γίνει καὶ μάλιστα πὲρ περιοδὸ δασμολογικοῦ ἀφοπλισμοῦ, ιδιαίτερα ἂν τὰ αὐξημένα κέρδη ἀντὶ νὰ ἐπενδυθοῦν παραγωγικά, μετατραποῦν ὥπως συνήθως σὲ ζήτηση γιὰ εἰσαγόμενα καταναλωτικά ἀγαθὰ.

Ὅσο «ἀνοιχτὴ» εἶναι ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία, ἄλλο τόσο εἶναι καὶ ἡ πνευματικὴ μας ζωὴ. Ὅπως κάθε μέρα ξεφυτρώνουν ἀντιπροσωπεῖες γιὰ τὰ πιὸ ἀπίθανα προϊόντα τῶν πιὸ μακρινῶν ἐταιρειῶν, ἔτσι ἐμφανίζονται καὶ ἐκπρόσωποι ὅλων τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων τῆς ὑψηλῆς. Αὐτὸ ἀπὸ μόνου τοῦ δὲν εἶναι κακὸ, καὶ θὰ μπορούσε νὰ ἦταν σημάδι μιᾶς πολὺ δυναμικῆς οἰκονομίας ἢ δημιουργικῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ξέρουμε ὅμως πόσο συχνὰ τὸ ἐλεύθερο ἐμπόριο στὶς περιφερειακές οἰκονομίες ἔχει ἀποδιαρθρώσει τὸν παραγωγικὸ μηχανισμό καὶ ἔχει δυσκολέψει τὴ σταθερὴ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας. Ἡ μεταφορὰ ἀπόψεων πού διατυπώθηκαν στὰ πλαίσια ξένων συζη-

τήσεων γύρω ἀπὸ ξένα προβλήματα μπορεῖ νὰ ἔχει ἐξίσου ἀποδιαρθρωτικά ἀποτελέσματα στὸν ἐπιστημονικὸ διάλογο ὅταν δὲν ἐλέγχονται μὲ βάση τὰ ἑλληνικά δεδομένα.

Στὴν Ἀμερικὴ, ὅπου ὅλος ὁ ἰδιωτικὸς τομέας στηρίζεται στὸ ἀναπτυγμένο βιομηχανικὸ κεφάλαιο, μιὰ μονόπλευρη πολιτικὴ παροχῶν στὸ κεφάλαιο, συρρίκνωση τῶν δημόσιων δαπανῶν καὶ ἐλάττωση τῶν κρατικῶν ἐλέγχων, μπορεῖ ἴσως νὰ φέρει τὴν παραγωγικὴ ἀναδιάρθρωση γιὰ νὰ ἀναζωπυρωθεῖ ἡ συσσώρευση, ἂν καὶ μὲ μεγάλο κοινωνικὸ κόστος. Στὴν Ἑλλάδα ὅμως μιὰ «φιλελευθεροποίηση» ὅλων τῶν ἀγορῶν καὶ μείωση τῶν κρατικῶν δαπανῶν, πού μοιραῖα θὰ πλήξει κυρίως τὶς παραγωγικὲς λειτουργίες τοῦ δημοσίου, κινδυνεύει νὰ ἐντείνει περισσότερο τὶς διαρθρωτικές ἀδυναμίες, γιατί ἡ διάρθρωση τῶν εὐκαιριῶν κέρδους εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ. Οἱ συνεργάτες τοῦ ΚΠΕΕ, χωρὶς νὰ θέλουν ἴσως νὰ ὑποστηρίζουν ὅλα τὰ μέτρα πού θὰ ἐφαρμοστούν στὰ πλαίσια μιᾶς τέτοιας πολιτικῆς, παρέχουν τὴν ἰδεολογικὴ κάλυψη γιὰ μιὰ πολιτικὴ πού καμιά ἀνάπτυξη δὲν θὰ δοθηθεῖ, καὶ θὰ ὀξύνει τὰ κοινωνικά καὶ οἰκονομικά προβλήματα.

Α.Δ.

ΔΙΑΒΑΖΩ (Τεύχη 38, 39, 40)

Μὲ ἰδιαίτερη ἱκανοποίηση βλέπουμε ὅτι ἡ προσπάθεια κριτικῆς ἐνημέρωσης καὶ διαλόγου μὲ τὰ περιοδικὰ πού κυκλοφοροῦν στὴ χώρα μας, πού ἀρχισε στὸ τεύχος 8 τοῦ περιοδικοῦ μας, δρῆκε γρήγορα ἀνταπόκριση σ' ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ γνωστὰ περιοδικὰ, τὸ «Διαβάζω». Στὰ τεύχη 38, 39 καὶ 40 ἀφιερώνει τὸ κύριο ἀρθρο τὸν σὲ μιὰν ἀπάντηση στὴ δική μας κριτικὴ παρουσίαση, καὶ σὲ μερικές ἀπόψεις τοῦ γιὰ τὸ μέλλον τῆς κριτικῆς λειτουργίας. Θεωροῦμε τὸν διάλογο αὐτὸ πολὺ οὐσιαστικὸ, καὶ ἐλπίζουμε νὰ συνεχιστεῖ καὶ σὲ εὐρύτερο ὄριον.

Στὸ τωρινὸ σημείωμα θὰ θέλαμε νὰ σταθοῦμε σὲ δύο σημεία πού ἔθιξε τὸ «Διαβάζω» στὸ ἀρθρο του: τὸ ἓνα ἀφορᾷ τὴ σχέση τοῦ περιοδικοῦ – ὁποιοῦ περιοδικοῦ – μὲ τοὺς συνεργάτες του, καὶ τὸ ἄλλο ἀφορᾷ τὶς προϋποθέσεις καὶ τοὺς ὁρους τῆς κριτικῆς.

Γιὰ τὸ πρῶτο σημεῖο τὸ «Δ», θέλοντας νὰ ἐξηγήσει τὴν περιορισμένη κριτικὴ ἐμβέλεια μερικῶν βιβλιοκρισιῶν, τὸ νίζει ὅτι ἀπὸ τὴν ὥρα πού ἀναθέτει τὴ σύνταξη μιᾶς βιβλιοκρισίας σ' ἓνα συνεργάτη, δὲν ἀσκεῖ καμιά ἐπέμβαση στὸ κείμενο πού δημοσιεύει. Αὐτὸ φυσικὰ εἶναι ἀπόλυτα δεκτὸ, καὶ κανεὶς δὲν θὰ περιμενε ὅτι τὸ «Δ» ἢ ὁποιοδήποτε ἄλλο σοβαρὸ περιοδικὸ θὰ ἀσκούσε ὁποιαδήποτε «λογοκρισία» στὰ ἀρθρα του, ἰδίως ὅταν πρόκειται γιὰ βιβλιοκρισίες, τομέα ἰδιαίτερα εὐαίσθητο στὴ χώρα μας.

Τὸ πρόβλημα ὅμως εἶναι ἄλλο: τί ἀκριβῶς ζητάει τὸ περιοδικὸ ἀπὸ τοὺς συνεργάτες του, ὅταν τοὺς ἀναθέτει μιὰ βιβλιοκρισία. Γιατί ἂν θέλουμε νὰ μιλάμε γιὰ βιβλιοκρισία, μὲ τὴ σωστὴ σημασία τῆς λέξης, σημαίνει ὅτι δὲν ἐννοοῦμε μόνου παρουσίαση τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ, κύρια, κριτικὴ του. Γι' αὐτὸ νομίζουμε ὅτι ἓνα περιοδικὸ πρέπει νὰ ξεκαθαρίζει ἐξαρχῆς τὶς ἀπαιτήσεις πού ἔχει ἀπὸ τοὺς συνεργάτες του, πού στὴν προκειμένη περίπτωση πιστεύουμε ὅτι θάπρεπε νὰ εἶναι κριτικὴ λειτουργία, ὥστε μετὰ νὰ ἔχει, ἂν θέλει, τὴ δυνατότητα ὅχι βέβαια νὰ ἐπεμβαίνει στὰ κείμενα πού λαβαίνει, ἀλλὰ νὰ τὰ ἐπιστρέφει ἂν δὲν ἀνταποκρίνονται σ' αὐτὲς τὶς ἀπαιτήσεις. Δὲν ξέρουμε ἂν ἔτσι λειτουργεῖ τὸ «Δ», πάντως ἐμεῖς ἔχουμε παρατηρήσει μεγάλες διαφοροποιήσεις στὶς βιβλιοκρισίες τοῦ «Δ», πού κυμαίνονται ἀπὸ ἀπλὲς περιλήψεις τοῦ βιβλίου ὥς αὐστηρὲς κριτικές. Καὶ ἐξακολουθοῦμε νὰ πιστεύουμε ὅτι οἱ δεῦτερες εἶναι πού χρειάζονται περισσότερο στὴν Ἑλλάδα, καὶ μάλιστα στοὺς λιγοστοὺς χώρους πού ὑπάρχουν γιὰ νὰ τὶς φιλοξενήσουν, ὅπως εἶναι τὸ «Δ». Τὸ δὲ ἐπιχειρήμα ὅτι συχνὰ δὲν ἐπαρκεῖ ὁ χώρος γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς κριτικῆς λειτουργίας δὲ νομίζουμε ὅτι εἶναι πειστικὸ, γιατί μιὰ βιβλιοκρισία δὲ μπορεῖ νὰ χωριστεῖ στεγανὰ σὲ «παραουσίαση» καὶ σὲ «κριτικὴ», ἀλλὰ πρέπει νὰ διαπνέεται ὅλη ἀπὸ κριτικὴ διάθεση.

Ἐπίσης, στὴν ἀρχικὴ μας κριτικὴ

έπισημάνουμε και τό γεγονός ότι στά τελευταία τεύχη τοῦ «Δ» ἐμφανίζεται, ἂν δέν κάνουμε λάθος, μιά ποσοτική ὑποχώρηση τῶν διδλιοκρισιῶν, ἐνῶ αὐξήθηκε ποσοτικά ἡ «οὐδέτερη» πληροφορηση. Ἄν αὐτό εἶναι ἀλήθεια, καί μπορεῖ εὐκολά νά μετρηθεῖ, σ' αὐτό τό σημεῖο νομίζουμε ότι δέ μᾶς ἀπάντησε τό «Δ».

Τέλος, γιά τό θέμα τῆς κριτικῆς ὡς πρὸς τήν ποιότητα τῶν μεταφράσεων, νομίζουμε ότι τό πρόβλημα εἶναι τόσο σοβαρό, ὥστε τό «Δ» δέ θάπρεπε νά τό ἀφήνει στήν ἀπόλυτη κρίση τῶν συνεργατῶν του. Θά μπορούσε νομίζουμε νά ζητάει νά περιλαμβάνεται στίς διδλιοκρισίες καί μιά τουλάχιστον παράγραφος γιά τήν ποιότητα τῆς μετάφρασης, ὥστε νά ἀποτρέψει ἐνδεχομένως μερικούς ἀναγνώστες του νά ἀγοράσουν ἕνα διδλίο πού εἶναι πολύ πρόχειρα ἢ ἀσχημα μεταφρασμένο.

Γιά τό δεύτερο σημεῖο, δηλαδή τούς ὁρους καί τίς προϋποθέσεις τῆς κριτικῆς, τό θέμα εἶναι τεράστιο καί δέ μπορεῖ φυσικά νά ἐξαντληθεῖ ἐδῶ. Θά θέλαμε ὁμως νά προσθέσουμε ἕναν ἀκόμα ὁρο στούς τέσσερεις πού ἔθεσε τό «Δ» γιά νά ἀσκεῖται σωστά ἡ κριτική: ὁ κριτικός δέ θά πρέπει νά ἐξαρτᾷ τήν ἐμβέλεια καί τήν ἐνταση τῆς κριτικῆς του ἀπό τυχόν προσωπικές ἢ ἐπαγγελματικές σχέσεις μέ τό συγγραφέα τοῦ κρινόμενου διδλίου. Τό φαινόμενο δέν εἶναι σπάνιο, ἀλλά νομίζουμε ότι τελικά δέν ὠφελεῖ οὔτε τόν ἴδιο τό συγγραφέα, πού γίνεται προσπάθεια γιά νά μή «θιγεῖ». Ἕνας τέτοιος περιορισμός τῆς κριτικῆς λειτουργίας δέν ἀφήνει κανέναν κερδισμένο: οὔτε ὁ κριτικός ἀποδεικνύει τήν κριτική του ἱκανότητα καί τήν ἀνεξαρτησία τῆς σκέψης του, οὔτε ὁ ἀναγνώστης πείθεται ἀπό μιά ἀνούσια «κριτική», οὔτε καί ὁ συγγραφέας δοхиέται νά ἀντιληφθεῖ ἐνδεχόμενα λάθη ἢ κακοτεχνίες του.

Ἀντίθετα, ἂν ξεκινήσει μιά προσπάθεια γιά ἐντιμες, νηφάλιες ἀλλά καί αὐστηρές κριτικές, πιστεύουμε ότι οἱ πιθανές ἀντιδράσεις θά ξεπεραστοῦν γρήγορα καί ἡ πνευματική παραγωγή τοῦ τόπου θά ὠφεληθεῖ σημαντικά.

Τέλος, πιστεύουμε ότι ὁ ὁρος τοῦ «Δ» πῶς ὁ κριτικός πρέπει «νά κρατηθεῖ ὅσο γίνεται μακρύτερα ἀπό τίς δικές του ἰδεολογικές ἢ αἰσθητικές ἐπιλογές» εἶναι ὄχι μόνο οὐτοπικός, ἀλλά ἴσως καί λαθε-

μένος. Ἕνας κριτικός οὔτε μπορεῖ οὔτε καί πρέπει πάντα νά κρίνει σάν «ἀμερόληπτος τρίτος τήν πειστικότητα τῶν ἐπιχειρημάτων ἢ τή γνησιότητα τῆς ἐκφρασης». Μιά τόσο οὐδέτερη στάση θά μπορούσε νά καταλήξει νά βρεῖ «πειστικά» τά ἐπιχειρήματα ἑνός π.χ. βιολόγου, ὑπέρμαχου τῶν φυλετικῶν διακρίσεων, ἢ «γνήσια ἐκφρασμένα» τά αἰσθήματα ἑνός ἀτάλαντου συγγραφέα. Τό «Δ» δέβαια μετριάξει τήν αὐστηρότητα αὐτοῦ τοῦ ὁρου λέγοντας πῶς ὁ κριτικός θά πρέπει τουλάχιστον «νά κατονομάσει μέ ἐντιμότητα τά κριτήριά του». Καί αὐτό ὁμως τό σημεῖο, παρόλο πού εἶναι θεωρητικά σω-

στό, εἶναι πολύ δύσκολο νά ἐπιτευχθεῖ, γιατί καί οἱ ἴδιοι οἱ κριτικοί δέ θά εἶναι πάντα σέ θέση νά ξεχωρίσουν καί νά κατονομάσουν τά κριτήριά τους, μέσα ἀπό τό σύνολο τῶν ἰδεολογικῶν, αἰσθητικῶν καί γενικότερα πολιτιστικῶν προσδιορισμῶν τους.

Καταλήγοντας θά λέγαμε ότι, παρὰ τίς παραπάνω ἐπιφυλάξεις μας, ὀρήκαμε πολύ οὐσιαστική τήν ἀπάντηση τοῦ «Δ» στήν κριτική μας, καί ἐλπίζουμε ὁ διάλογός μας νά συνεχιστεῖ καί μέ τά ἄλλα περιοδικά πού παρουσιάζονται ἀπό τά «Σ.Θ.».

Λ.Ρ.